
LJUDSKO PONAŠANJE

Živan Bezić, Split

UDK: 57.02
Pregledni znanstveni rad
Primljeno 2/2005.

Sažetak*

Sva živa bića imaju svoje sebi vlastito ponašanje, tj. način postojanja i djelovanja. Znanost o ponašanju je etologija (grčki ethos), a o moralnom ponašanju ljudi etika. Ljudsko ponašanje ima dva glavna izvora s motivacijom za svoje vladanje – biološki i psihološki. Biološko ili genetičko zajedničko nam je s ostalim živim bićima, a psihološko je tipično ljudsko. Uz osjetilno ono je još emotivno i razumsko. Tipovi ponašanja još ovise o ciljevima, čudi, osobnosti, odgoju i okolini. Ljudsko je ponašanje plod interakcije naravi i okoline. Kao i ostali etološki pravci, napokon je to morao priznati i behaviorizam.

Ključne riječi: ponašanje (behaviour), etologija, faktori ponašanja, motivacija, tipovi, ab/normalnosti, terapija, behaviorizam.

Sve živo na svijetu ima svoj način postojanja i djelovanja. Taj način postojanja i djelovanja određuje naše ponašanje. Prema tome ponašanje pripada stvarnosti što je nazivamo život. Život se naime odražuje u ponašanju.

A život, kako ga mi poznamo, jest trostruk: vegetativni, animalni i ljudski. Vegetativni život biljaka ima uzki okvir djelovanja: plodi se, hrani se, raste, vene i nestaje. Animalni ili životinjski život čini to isto, no on posjeduje i osjetila kojima osjeća te vlastita pokretala kojima se može kretati u potrazi za hranom. Znanost o ponašanju životinja zove se etologija (od grčkoga ethos, običaji, ponašanje). U nju spada i ljudski život ukoliko je tjelesan, ali za čovjeka osim etologije još vrijedi i etika, jer je on duhovno i čudoredno biće što ima razum kojim misli, osjeća je koji ga u(ne)sreću te volju kojom upravlja svojim životom. Ljudski se život na taj način odvija na dva kolosijeka pa svoje ponašanje udešuje tjelesnim i duševnim činbenicima.

* Na izričiti zahtjev pisca u tekstu nisu lektorirane neke autorove pravopisne posebnosti. Uredništvo.

Budući da je čovjek etičko biće, njegovim bi ponašanjem morali upravljati ponajprije moralni kriteriji. No, pošto smo o njima već pisali,¹ ovdje ćemo se uglavnom zabaviti najviše psihološko-fenomenološkim vidovima ljudskog života i ponašanja. Čudoredna pitanja dotaknut ćemo samo uzput.

ŠTO ZOVEMO PONAŠANJEM?

Teorija ponašanja mlada je znanost. S biološkog aspekta načeli su je i iztraživali Darwin, Huxley, v. Holst, Watson, Lorenz i drugi. Etolozi, etnolozi i etičari imaju različita shvaćanja o naravi i podrijetlu ponašanja, za čiji prikaz ovdje nemamo dovoljno prostora. Mi ćemo se najprije osvrnuti na uobičajeno nazivlje s obzirom na ljudsko ponašanje.

U *hrvatskom jeziku* postoje po prilici četiri glavna izričaja za fenomen ljudskog ponašanja. Prvi i najčešći termin je ponašanje. Drugi je dosta čest, a glasi *vladanje*. Treći je *držanje*, a četvrti još i *uljudnost* ili uljuđenost. Jer ćemo se prvim i drugim terminom zabaviti malo više, o trećemu je dostatno reći da smo ga poprimili od njemačkoga *Halten* i *Verhalten*, koji odgovaraju i duhu hrvatskog jezika budući da nam govore o tome kako se čovjek “drži” u različitim, dobrim i lošim, okolnostima. Kako svaki čovjek želi biti uljuđen i uglađen (makar se o tome uvijek i ne trudio), urbano se ponašanje još naziva uljuđenost, uglađenost, pristojnost, lijepo vladanje, bon-ton i galateja.

Međutim, redoviti i obće prihvaćeni termin jest *ponašanje*. Kako tumačimo tu riječ i koje je njezino podrijetlo? Tražeći po leksikonima odgovor, ustanovio sam zanimljivu činjenicu da se nitko od hrvatskih leksikologa i lingvista nije bavio korijenom tog izričaja. Stoga ga moramo sami potražiti, i to u glagolu “nositi”. Kako se u našem slučaju radi zapravo o nošenju sama sebe te kako se svaki čovjek nosi i odnosi prema svojoj okolini i teškoćama koje mu stoje na putu, pravi je korijen ponašanja “nositi se”. Etimologija termina ponašanje upozorava da se bit ponašanja sastoji u nošenju vlastitih i okolišnih ne/prilika i u načinu kako to pokazujemo na vani.

Što se tiče izričaja *vladanje*, tu se korijen sasna očito nalazi u glagolu *vladati*. Kako i ovaj glagol posjeduje povratni oblik, istinski

¹ Ž. Bezić, *Pastoralna služba*, Sv. Ćiril i Metod, Zagreb, 1985; Isti: *Etika i život*, UPT, Đakovo, 1995; Isti: *Visine, dubine, širine*, CuS, Split, 2001.

korijen glasi "vladati se", tj. vladati sobom, svojim postupcima i svojim životom. Vladati drugima ovdje ne dolazi u obzir. Za etologiju je važno pitanje: je li i koliko je neki čovjek svoj gospodar? Vlast nad samim sobom jedina je humana i plemenita vlast na zemlji.²

A kako ostali kulturni narodi imenuju ljudsko ponašanje? Stari Grci i Latini nemaju za taj pojam zgodne riječi jer se u njihovo doba o tome nije znanstveno razmišljalo. Našem su poimanju najbliži helenski *ethos* i latinski izrazi *mores*, *urbanitas* i *modus se gerendi*.

Budući da se je znanost o ponašanju razvila u angloameričkim zemljama, Englezi posjeduju dobro razvijenu vladanjsku terminologiju, koja je međunarodno raširena. Svoj pojam ponašanja oni temelje na glagolskoj složenici *behave* te njome iztiču dva glavna elementa čovječjeg života: "be" (biti, postojati) i "have" (imati, držati, posjedovati), tj. način bivovanja. Dakle, ponašanje je gospodstvo nad sobom i svojim djelovanjem. U taj su složenac Englezi sabili svoj najveći jezični kapital. Kada Dickens npr. piše "you behave yourself", misli na vladanje samim sobom. Iz glagolske dvojke *behave* izveli su imenicu *behavi(o)ur*, ponašanje.

Pored behaviour u engleskom jeziku za to stoje i izrazi: *conduct*, *manners*, *performance* i *carry*, odnosno *carriage*. *Conduct* dolazi od latinskoga *conducere* (voditi život), *manners* od francuskoga *mannière* i *manoeuvre* (način djelovanja), *performance* (latinoidno *performare* (nešto izvesti, dovršiti). Gl. *carry* i im. *carriage* posudili su od Francuza (od *car* ili *char*=voziti, voditi,³ odatle i *carrière*. Za pojam ponašanja Englezi imaju još neke rjeđe rabljene riječi.

Svi francuski termini počivaju na latinskome: *conduite*, *comportement*, *moeurs*, *manière(s)*, *façon(s)*, *la manière d'agir*. Latinizam *l'attitude* je također koristan, a za učinkovito djelo je potrebna i odnosna sposobnost *l'aptitude* (*potentia ad actum*). Poput francuskoga i ostali se romanski jezici temelje na latinskome. Za talijanski su tipični nazivi *condotta* i *contegno*, a za španjolski *comportamiento*, *actitud* i *conducta*.

² Riječ je etimološki obradio A. Gluhak u svome *Hrvatskom etimološkom rječniku* (str. 674). U indoeuropskom prajeziku *Wel* i *Waldt* znače biti jak, krepak (lat. *valere*, *valetudo*, *vale*), franc. *valoir*, gotski *waldan*, germ. *walten*, starosl. *vlast*, pa sve do sadašnjega vladati i vladanje u hrvatskom jeziku. Slični izrazi postoje još u bugarskome, makedonskome, češkome, slovačkome, poljskome i ruskome.

³ A. J. Greimas, *Dictionnaire de l'ancien français*, II ed. Larousse, Paris, 1968.

U njemačkome prevladavaju gl. *halten*, još više im. *Verhalten* (držati i držanje) te *Benehmen* (od *nehmen sich* = sebe uzeti u vlastite ruke), *Umgang* i *Umgangsformen* (obhoditi se, društvena finoća).

Od slavenskih jezika spomenut ćemo samo ruski. Za ponašanje imaju i za Hrvate prozirne oblike: povedenije, obrašćenije, otnošenije i obhoždenije.

Kako se iz navedenih primjera dade vidjeti, svaki narod promatra ponašanje iz drugačijih polazišta. Ipak svi ti raznoliki kutovi gledanja fokusiraju na nekim zajedničkim gledištima činjenice ponašanja upogled samoga sebe, ljudi oko sebe i stvari s kojima dolaze u dodir. Svi jezici naglašuju da je ponašanje u prvom redu *vladanje nad samim sobom*. Ako mi vladamo drugima ili drugi nama, nalazimo se u robskom odnosu, bez osobne slobode. Slobodu stječemo u pobjedonosnom vladanju nad svojim nižim sklonostima. Tada je naše ponašanje i naš ponos.

LJUDSKO PONAŠANJE

Ponašanje živih bića spada u tri znanstvene grane: u etologiju, etnologiju i antropologiju. U etologiju spada kad se radi o ponašanju svih živih stvorova, u antropologiju ukoliko se odnosi na čovjeka kao takva, a u etnologiju ulazi iz razloga njegove nacionalne i rasne pripadnosti. Etologija i zoologija na cijeni su još od vremena francuskog materijalista J. O. de Lamettriea. Životinjsko se je ponašanje odvijalo u procesu ontogeneze i filogeneze, a razvijalo u tijeku evolucije kroz mutacije i selekcije u borbi za obstanak. Dok se životinjsko ponašanje zbiva u njemu vlastitu biotopu, ljudsko se vladanje ostvaruje u sociotopu njegove sredine.

U ovom radu ne želimo ulaziti u usporedbu, makar bi ona bila vrlo zanimljiva, životinjskih i ljudskih oblika ponašanja. Zaustavit ćemo se samo na tipično ljudskom vladanju (humana etologija). Pokušat ćemo odrediti značenje pojma ponašanje u ljudskom kontekstu.

Promatrajući ljudsko ponašanje *etološki* ili uobće *biološki*, možemo kazati da je ponašanje subjektivna reakcija organizma na objektivne podražaje i okolnosti. Ili, pak, ono je ljudski odgovor na izazove i govor vanjskoga svijeta, dakle, osjetni i osjetilni odnos naspram činjenici života i okolnim pojavama.

Gledajući *psihološki* na ljudsko ponašanje, ulazimo u antropološke okvire čovječe osobe. U tom smislu je ponašanje tipični obrazac ljudskoga bivovanja. Ono je u prvom redu vladanje čovjeka nad samim sobom. Zatim je ono svladavanje tjelesnih poriva i nagona iz podsvijesti i nesvijesti. Prema tome ponašanje je i duševna prilagodba ljudskog organizma u obliku reakcije na unutarne i vanjske izazove te odnosna akcija s tim u svezi. Treba dakle naglasiti duševnu i svjesnu prilagodbu, odnosno odpor, bilo na unutarnji bilo na vanjski pritisak okoline.

U ovom kontekstu valja posebno iztaknuti *osobnost* djelatnog subjekta. Kao osobno biće čovjek je iznimna i jedinstvena pojava u kozmosu.⁴ On je u svom ponašanju uvijek svjesna, slobodna i duhovna osoba. Svjesna je jer je razumna. Duhovna je jer je prožeta duhovnom dimenzijom bitka, a slobodna je jer ona donosi konačnu odluku u kompleksu ponašanja. Doduše, čovjek nije absolutno slobodan, jer je stvoreno i ograničeno biće koje je vezano na božanske zakone, društvene obzire i moralne norme u svome vladanju. Ponašanje je stoga i vladanje i svladavanje.

Iz personologije znamo da je ponašanje ustvari ljudska osobnost na djelu, ona je spontani model osobnog vladanja. Budući da je odlika osobe otvorenost, a ne zatvorenost, ona je sva u odnosima. Odnos može postojati samo kod pluralnosti bića i njihovih međuosobnih odnošaja. Stoga i osoba vazda djeluje u odnosu prema nekome ili prema nečemu. Posebno je za naše ponašanje važan stav naspram drugih osoba.

Time se dotičemo i *društvenih* odnosa u ljudskom ponašanju. Tu se prvenstveno nameće socijalna problematika ljudskih, malenih ili velikih, zajednica. Sve bi one trebale počivati na temeljima ljubavi i pravde. Gdje njih nema, društvo se nalazi u raspadanju i neredu. I kao pojedinac i kao skupina čovjek je u stalnom obhodu s okolišem i okolinom. Gledom na okoliš čovjek je prisiljen poštivati i čuvati majku prirodu od koje je rođen i koja ga hrani. Ekološko je ponašanje sudbonosno za obstanak čovječanstva. S obzirom na okolinu nastaje društveno ponašanje čovjeka kao pojedinca i kao

⁴ Ph. Lersch, *Aufbau der Person*, 8. izd. München, 1962; G. W. Allport, *Personality*, Holt, New York, 2. izd. 1963; C. Hall, G. Lindsey, *Theories of Personality*, 3. izd. Wiley, New York, 1978; A. Schawan (Hg), *Person und Verantwortung*, Patmos, Düsseldorf, 1980; K. Wojtyła, *Personne et Acte*, Centurion, Paris, 1983; A. Sperling, K. Martin, *Psychology*, 3. izd. Heinemann, London, 1984; E. Coreth, *Was ist der Mensch?* Tyrolia, Innsbruck, 1986; E. Agazzi, ed. *Biologia e persona*. Angeli, Milano, 1993; W. N. Clarke, *Person and Being*, Marquette Univ. Pr., Milwaukee, 1993; C. Valvarede, *Der Mensch als Person*, Bonifatius, Paderborn, 1999.

zajedničara. Stoga možemo reći da je ponašanje način kako se ljudi nose s izazovima i problemima okolnog svijeta.

Vlastitost čovjekove sredine i okoline sačinjavaju istovrsna ljudska bića (braća, srodnici, susjedi, suputnici, suradnici, drugovi, prijatelji, podložnici i starješine) s kojima živimo u stalnoj komunikaciji. Među ljudima se odvija neprekidna interakcija. Pustinjaka i samotnika u doslovnom smislu riječi nema, autizam je ustvari bolest. Društvena izolacija (zatvori, samice, logori, rezervati, reviri, samostani) vazda su još i neke poruke i obavijest za društvo. Zbog toga je komuniciranje neizbježno i važno za svaku zajednicu i zajedništvo.⁵

Da više ne duljimo sa značenjem ponašanja, možemo taj pojam i pojavu zaokružiti obćom odrednicom: ponašanje je *način postojanja i djelovanja u svijetu*.

TIPOVI PONAŠANJA

Svako se svrstavanje, klasifikacija i tipizacija mora temeljiti na nekim kriterijima razlikovanja. Bez temeljnog polazišta u tipizaciji nije moguća nikakva sustavna razdioba. To vrijedi i za diobenost fenomena ponašanje. Moguće je uzeti u obzir više kriterija svrstavanja, no mi ćemo se ograničiti na tri najvažnija: motivaciju, normalnost i podrijetlo ponašanja.

Ulazeći psihološki u problem *motivacije* ponašanja, prije svega trebamo saznati kako funkcionira sam proces ponašanja. Njegovo funkcioniranje nije besmisleno ni slučajno, pa ćemo iz njega najlakše upoznati i samu motivaciju. Proces ponašanja odvija se u tri dimenzije ili faze, svaka sa svojom funkcijom.

Prva je faza *kognitivna* ili spoznajna. Njezina je funkcija upoznati stvarnost u sebi i oko sebe. U toj fazi postupak je racionalan. Subjekt spoznajom ili percepcijom upoznaje stvarnost, shvaća je i obuhvaća. Pri tome osoba postupa: a) realistički, kad je prepozna onakvom kakva jest, b) idealistički, ako je uljepšava i precjenjuje, te c) pesimistički, kad je nalazi negativnom i manje vrijednom. A

⁵ K. Lewin, *Die Lösung sozialer Konflikte*, 3. izd. Bad Nauheim, 1968; P. R. Hofstätter, *Einführung in die Sozialpsychologie*, 4. izd. Stuttgart, 1968; A. Miroglio, *La psychologie des peuples*, PUF, Paris 1971; K. Wheldall, *Social Behaviour*, Methuen, London, 1975; H. Halsey, ed., *Heredity & Environment*, Methuen, London, 1977; J. Blattner, *Toleranz als Strukturprinzip*, Herder, Freiburg, 1985; A. Gosar, *Sodobna socialna etika*, Ljubljana, 1994.

može u svojoj prosudbi i d) pogriješiti (neznanje, loša obaviještenost, zabluda). Stoga: "Errare humanum est".

U drugoj fazi nastupa *emotivna* ili čuvstvena reakcija na upoznatu stvarnost. Čovjek je proćućuje, tj. mjeri kroz svoj osjećajni aparat. Ako mu se stvarnost sviđa, u njemu se rađa težnja i naklonost prema njoj. Ako mu se ne sviđa, u njegovu se srcu stvara odbojnost naspram upoznate realnosti. Ponekad subjekt ostane i ravnodušan na doživljenu zbilju pa je ignorira i ne posvećuje joj pozornost.

U trećoj fazi nastupa čovjekov *konativni*, tj. voljni i akcijski potencijal. Na temelju već izvedene kognitivne i emotivne prosudbe volja se operativno opredjeljuje za: a) izbjegavanje neugodne stvarnosti, b) za utjecaj na zadanu realnost donošenjem konkretne odluke, te konačno c) za djelotvorni prijelaz iz reakcije u akciju. Prije djelovanja obavlja pripreve za činidbu, reklamira, potiče i promiče svoju stvar (propaganda ili promičba). Dakle, stupa u aktivni odnos prema okolini.

U tom se procesu otkrivaju tri čovjekova dinamizma: spoznaja, teženje i djelovanje. Spoznaja se kreće u centripetalnom smjeru: pozornost je okrenuta predmetima spoznaje. Čuvstveni doživljaj vrednuje osjećajno upoznati materijal, koji filtrira u sebi i tako se trenutačno usredotočuje na svoje Ja. Tada se iz centrističkog položaja usmjeruje na predmet kao težnju i čežnju. Na kraju se volja baca u akciju mijenjajući stvarnost u centrifugalnom smjeru. J. P. Sartre je pak prve dvije faze nazvao djelovanjem "en-soi", a treću djelovanjem "pour-soi".

Iz svega toga je jasno da izvori vladanjske motivacije leže u čovjekovoj razumnoj, čuvstvenoj i voljnoj sferi. Izvor se ponašanja najprije krije u ljudskoj svijesti ili, etički iz-raženo, u savjesti. Međutim, ljudska svijest nije uvijek u budnom i aktivnom stanju, a to se događa kad je zamjenjuje njezina podsvijest ili nesvijest. Podsvijest je srednja faza između svijesti i nesvijesti te se otkriva u snu, pijanstvu, opojnosti, zanosu ili lapsusima. Tu se odvijaju podzemne napetosti na crti Es-Ich-Überich (Freud). Nesvijest je stanje izključenja svake svjesne djelatnosti (bezsvijest, koma, neke duševne bolesti), kad nije moguć nikakav "actus humanus".⁶

⁶ J. Macmurray, *The Self as agent*. Faber, London, 1957; P. Chauchard, *Vladanje sobom*, Naprijed, Zagreb, 1968; C. G. Jung, *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1974; G. i R. Blanck, *Ego Psychology*, Columbia Univ. Pr. N. York, 1974; M. Fordham, *Explorations into the Self*, Academic Press, Orlando 1986; K. Yardley, ed., *Self and Identity*, Wiley, Chichester, 1987; J. Oesterberg, *Self and*

Sljedeći motivacijski izvor ključa u spomenutoj emotivnoj dimenziji ljudskog duha. Tu je arbitar vladanja "libido" (požuda), tj. težnja za užitkom i zazor od neugode i boli. Za većinu ljudi požuda je odlučujući pokretač ponašanja. No, kao što svijest ima svoju protutežu u pod-svijesti i ne-svijesti, tako i strast koji put ustupa svoje mjesto i drugim interesima, na koje nas upozoravaju tzv. psihologija dubina (Adler, Jung), sudbinska analiza (Szondi), psihologija učenja (behaviorizam), klinička psihologija (Kretschmer) i pragmatizam (James, Dewey).

Srećom je ljudska volja sposobna i za odabir uzvišenijih motiva ponašanja, kao što su to vjerske, ćudoredne, kulturne, estetske, socijalne i ostale humane vrijednosti (axiologija), dostojanstvo ljudske osobe (humanizam, personalizam), traženje smisla života (logoterapija) te svestrano i cjelovito uvažavanje ljudske zbilje i čovjeka u svijetu (Gestaltpsychologie, holizam).

Kao drugi temeljni kriterij tipologije ponašanja naveli smo njegovu *normalnost*. Normalnim ponašanjem zovemo ono koje je u skladu s ljudskom naravi i zakonima zdravoga ljudskog organizma, razuma i obćenito prihvaćenog načina komuniciranja. Kad pojedinac ili neka ljudska zajednica postupaju po prirodnim zakonima i razumnim normama, njihova reakcija i akcija također su normalne.

U protivnom slučaju abnormalni pojedinac ili zajednica djeluju abnormalno. Oni gube motivacijsku ravnotežu, boluju u tjelesnom ili duševnom pogledu s poremećenim afektivnim ili umnim dispozicijama te ne mogu nadzirati svoje reakcije i pokrete. Stoga je njihovo ponašanje nepredvidivo, nenormalno i čudno.

Normalno ili abnormalno ponašanje također može biti genetički stečeno ili tijekom života naučeno. *Stečeno* vladanje uglavnom je nagonsko i urođeno, baštinjeno od predaka. Novorođenče ga donosi sa sobom na svijet. Takvo je ponašanje ovisno o prirodnim reflexima, impulsima, talentima, sklonostima i nagonima, koje ne kontrolira ni razum, ni svijest ni volja. Motiv je primarno odgovor na temeljne potrebe organizma (basic needs). Tu etologija i etika mogu biti u razkoraku. Premda je nagonsko ponašanje po sebi prirodno, kad je čisto pohotno, nerazborito i podpuno nekontrolirano, prestaje biti

Others. Kluwer, Dordrecht, 1988; P. Ricoeur, *Soi-même comme un autre*. Seuil, Paris, 1990; A. Trstenjak, *Putovi k čovjeku*. UPT, Đakovo, 1995; Ž. Bezić, *Visine, dubine, širine*, CuS, Split, 2001.

normalno. Ono vladanje što se stječe učenjem, odgojem, poukom, iskustvom i poticajem okoline zovemo naučenim ponašanjem.

Nadalje, po svom učinku, naše vladanje znade biti *adekvatno* ili primjereno situaciji i njezinim zahtjevima, baš onakvo kakvo treba. Ako je neprimjereno, neodmjereno i promašeno, onda nije poželjno ni adekvatno jer je pretjerano, bilo ono u pravcu plusa ili minusa. Takvo je, primjerice, djetinjasto vladanje u zreloj životnoj dobi ili ono excesno u afektivnom stanju, velikom uzbuđenju, šoku, panici i tremi.

Nenormalno se ponašanje najčešće rađa iz ljudskog *egotizma*, egoizma i narcizma. Svaki je od nas sklon egotropiji i egocentrizmu, ali ako ovaj prekomjerno naraste do psihičkog tumora, postaje kancerozan i ubojit i za njegova nosioca i za njegove žrtve. Pretjerano sebeljublje – pojedinačno, plemensko, nacionalno, rasno ili klasno – unosi tešku tragediju u društveni život. I, što je najgore, ono se uporno i vješto uvlači u svaku poru ponašanja te znade pronaći i naoko suprotne staze za ugađanje vlastitoj megalomaniji. Tada taština, slavičnost, častoljublje, vlastoljublje i koristoljublje caruju suvereno.⁷

Egomani su najvećma *agresivna* bića, na otvoren ili skriven način. Skloni su fizičkom ili moralnom nasilju prema bližnjemu, a u iznimnim slučajevima i proti samima sebi. Oni su redovito i konfliktne osobe, vječno su nečim povrijeđene i svadljive te u stalnom sukobu ili svađi s okolinom. To su, ukratko, asocijalni primjerci ljudskoga društva. Uzorci su ratobornosti, ali ne i uzori mira. Uzroci su trvenja i nemira, no i sami su često njihove žrtve. Nažalost usmjereni su prema vladanju, a ne i svladavanju.⁸

Motivacija *anxioznih* osoba otežava njihovo ponašanje. Strahovi, frustracije, fobije, tjeskobe, traume i stresovi ulijevaju nesigurnost i

⁷ U jednoj maloj zajednici žive dva egomana. Oba nameću okolini svoj napuhani ego, ali na drugačiji način. Prvi se želi afirmirati svojom servilnošću. Naglašenom i nepotrebnom uslužnošću nastoji te vezati uza se i učiniti ovisnim o njemu. Drugi je samozadovoljni i umišljeni tip, smatra se centrom svemira, oko njega se vrti cijeli svijet, a on ljubomorno čuva distancu prema ostalim smrtnicima (uobće ih ne vidi ako mu momentalno nešto ne služe). Okolina ga je sita, a on sam sebe gladan.

⁸ L. Berkovitz, *Aggression*, Mc. Graw-Hill, N. York, 1962; A. Yates, *Frustration and conflict* Methuen, London, 1963; K. Lorenz, *On Aggression*, Methuen, London, 1968; G. Rochlin, *Man's Aggression*, Gambit, Boston, 1973; E. Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Holt, N. York, 1973; T. Lanovec, A. Rojnik, *Agresivnost*, Univerzum, Ljubljana, 1978; A. Bandura, *Aggression*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1979; D. Farington, *Aggression and Dangerousness*, Wiley, Chichester, 1985; A. Stor, *Ljudska agresivnost*. Nolit, Beograd, 1989.

oklijevanje u njihovu djelovanju. Zbog pretjeranog osjećaja krivnje skloni su sitničavosti, bojazni i skrupuloznosti. Najradije bi nestali s pozornice događaja, sklonili se u zavjetrinu ili pobjegli od svake odgovornosti. Svuda i svagda otkrivaju opasnost, osjećaju se ugroženi. Sretni su ako ne moraju ništa poduzimati. Naježeni su od straha te poput ježeva čuvaju svoju rupu. "Noli me tangere!" njihovo je geslo.

Ugroženost ponekad znade izazvati suprotnu reakciju, pogotovo kad prelazi granice samoobrane. Kad joj se pridruži neubrojivost, silovitost i prepotencija, a k tome možda još i loš odgoj te naopako društvo, rađa se *kriminalno* ponašanje. To je zločinački odnos proti ćudoređu te proti društvenom poredku ili pozitivnim društvenim i državnim zakonima. Kriminalno ponašanje je redovito popraćeno zloćom te sklonošću prijeviri, neradu, otimačini, nasilju i krvnim deliktima s tragičnim posljedicama ranjavanja i umorstva. Po Lombrosovim tvrdnjama rađaju se i "delinquenti innati", ali se ipak većina njih daje na zločinački put lošim odgojem i društvom. Njihov preodgoj kaznionama, zatvorima i logorima uspijeva u vrlo ograničenom broju. Tu se potvrđuje narodna izreka: "krsti vuka, vuk u šumu".

Jedna od vrsta kriminalnog ponašanja jest i tzv. *manipulacija* ljudima. Riječ nam dolazi od kasnoga latinskoga *manupulare* (rukovoditi), ali u pejorativnom smislu.⁹ Mani-pulirati se može stvarima, ljudima, događajima pa i javnim mišljenjem (*opinion makers*). Manipuliranje je uvijek (zlo)namjerno, vršeno bilo skrovito bilo otvoreno. Svrha mu je iz-korištavanje bližnjega (osobito ako taj ne misli svojom glavom) u vlastitu korist i za nečasne ciljeve. Oslanja se na kondicionirano, kamuflirano i podmuklo vladanje ljudima. Znak je prezira osobne slobode i ljudskoga dostojanstva. Manipulacija se obavlja najviše krišom, ali u potrebi i javno, milom ili silom, promičbom ili kritikom, časovitim zavodjenjem ili dugoročnim pranjem mozga.¹⁰ Obično se legitimira parolama javnoga dobra, ne osobnoga. Rafinirani način manipuliranja jest diplomacija, menderstvo i reklamiranje. Machiavelli još nije umro,

⁹ Nije slučaj da su izrazi rukovanje, rukovodstvo i rukovoditi cvjetali baš u sovjetskom diktatorskom sustavu, pa su tako preko komunista ušli i u naš jezik i praxu.

¹⁰ Đ. Šušnjić, *Otpori kritičkom mišljenju*, Beograd, 1971., *Ribari ljudskih duša*, Beograd, 1976., *Znati i verovati*, Stvarnost, Zagreb, 1988; Theo Loeb sack, *Die manipulierte Seele*. 2. izd. Econ, Düsseldorf, 1999.

a potomstvo mu je sve brojnije. *In ultima linea*, manipulacija je na štetu i sramotu i "rukovodiocu" i "rukovođenome".

Tipično abnormalno ponašanje jest i *patološko*, tj. prouzrokovano tjelesnim ili duševnim bolestima. Tjelesne anomalije i svi oblici invalidnosti sprječavaju ili onemogućuju normalno upravljanje tijelom ili pojedinim organima. Duševne bolesti (psihoze, neuroze, euforije, depresije, prisilne misli, paranoje, erotomanije, shizofrenije, halucinacije, histerije, manije, delirij, obsesije, kompleksi i sl.) neizbježno deformiraju i bolesnikovo ponašanje za duže ili kraće vrijeme, a neke su, nažalost, neizlječive. Dakako, postoji i stupnjevitost u bolestima, što se sve odražuje na duševni mir i na vanjsko vladanje.

FAKTORI PONAŠANJA

Kao treći kriterij tipizacije ponašanja naveli smo njegovo *porijeklo*. Ono je kriterij upravo stoga što bitno utječe ne samo na njegovu genezu nego i na njegov tijek. Izvori ponašanja jesu ujedno i njegovi faktori, tj. činbenici. Oni su tvorbeni elementi ponašanja. Tvorbeni su zato što prvo: proizvode i motiviraju ponašanje; drugo: utječu na nj dok je *in actu* i treće: mijenjaju ga nabolje ili nagore.¹¹

Kako smo već vidjeli, faktori ponašanja u prvom redu jesu *biološkog* podrijetla, dakle urođeni. Sastojci su ponašanja obćenito svih živih bića (*actus hominis*). Osim onih činbenika što smo ih već spominjali, među najvažnije ubrajamo *spol ili rod* subjekta. Premda su žene i muškarci jednako čovječja bića, ipak ih njihova spolnost razlikuje u nekim segmentima ponašanja, pa govorimo o muškoj i ženskoj anatomiji, fiziologiji, psihologiji i etologiji.¹² Rodovne razlike su i uvjetnici vladanja.

¹¹ C. Taylor, *The Explanation of behaviour*. Routledge, London, 1964; A. Lowen, *The Language of the Body*, Macmillan, N. York 1967; F. Dretske, *Explaining Behaviour*, MIT press Cambridge, Mass., 1988; McFarland, *Biologie des Verhaltens*, VVCH Weinheim, 1989.

¹² E. Maccoby, ed., *The Psychology of sex differences*. Stanford Univ. Pr. Stanford, 1974; K. Jewet, *Man as male and female*, Grand Rapids 1975; E. Weinzierl (Hg), *Emanzipation der Frau*, Patmos, Düsseldorf, 1979; J. Splett, *Der Mensch: Mann und Frau*, Knecht, Frankfurt, 1980; AA.VV. *La sfida del femminismo*, Queriniana, Brescia, 1980; G. Blanquiere, *La grace d' être femme*, S. Paul, Paris, 1981. Jedan primjer ženskog vladanja. God. 1944. u logor Dachau dovedena je 38 g. stara građanka Ernestine Zoref i određena na strijeljanje skupa s još četiri muškarca

Na čovjekovo ponašanje utječe i njegova *dob*. Pedagogija i pedagogika svjedoče o razlikama ponašanja djeteta, zorana, mladića te zrelog i starog čovjeka. Evolucija organizma rađa i evolucijom ponašanja. Pored životne dobi važan je faktor i ljudsko *zdravlje*, o čemu smo već govorili. Zdravstveno stanje presudan je činbenik vladanja. Iako čud pojedinca nije samo plod biologije već i antropologije, svoje korijenje vuče još iz začetog genoma. No, ta se čud u čovjeku razvija u smjeru temperamenta i karaktera. Značajke temperamenta i karaktera oblikuju ljudsku osobu i njezino vladanje.

Uz urođene, znamo već, imamo još i naknadno stečene faktore, koji opet na svoj način formiraju dalje pomake ljudskoga ponašanja. Budući da su *duševni faktori* uvijek svijestiti, oni preuzimaju na sebe oblikovanje i mijenjanje vladanja, pa su to onda "actus humani". Razvijaju se postupnom *socijalizacijom* djeteta. Obiteljski odgoj izgrađuje svoj pomladak i najviše određuje njegovom životnom sudbinom usmjeravajući njegovo ponašanje. Dijete se povoljno razvija i ponaša ako je prihvaćeno, voljeno i paženo od roditelja i odgojitelja. *Školovanje* je pomoć zajednice u izobrazbi i stjecanju dobrih navika. Tijekom svoga školovanja i odgoja stječemo i vlastito osobno iskustvo, koje opet postaje nadahnuće i škola za buduće ponašanje. Pametan čovjek stalno uči kroza svoje uspjehe i neuspjehe, čine i propuste, pokušaje i promašaje. Izbor zvanja, odabir bračnoga druga, obavljanje neke profesije, način rada i zabave obogaćuju iskustvo i gaje mudrost.

Orijentacijski putokaz svoga ponašanja čovjek nalazi u *osobnoj vjeri*. Vjernik i ne-vjernik daju drugačiji smisao svome životu i grade svoje vladanje na drugačijim načelima i modelima. Naslijeđeni ili stečeni *svjetonazor* ima odlučni utjecaj na stil života i ponašanja. Ako se čovjek veže uz neku *ideologiju*, pokret ili političku stranku, upada u mentalne ovisnike ili zavedene oponašatelje i satelite, bez osobne motivacije u svom djelovanju.

Već ove posljednje činbenike možemo ubrojiti u tzv. okolinske faktore ponašanja. Uobće, *sredina* i okruženje u kojem stasamo, razvijamo se i djelujemo uplivaju na nas od rođenja do smrti. Običaji, navike i rituali na koje se odrana privikavamo i predaje koje smo usvojili inpregniraju naše vladanje te ostavljaju zdrave ili

U času strijeljanja muškarci su dočekali smrt dostojanstveno, no Ernestina se je u tom času bacila oko vrata SSovcu koji ju je imao strijeljati. Ovaj ju je odgurnuo od sebe i ustrijelio (Dahavski Poročevalec, št. 17, g. 1999., str. 11).

bolesne tragove. Rijedki se pojedinci uspiju odhrvati njihovu, više ili manje blagom, pritisku, nadzoru i sankcijama.

Jednako tako dirigiraju našim vladanjem i *kulturni krug* s civilizacijom kojoj pripadamo. Bush i Bušman se ne mogu ponašati na isti način. *Javno mišljenje* koje vlada u našem društvu vlada i našim ponašanjem. Njega propagiraju, nameću i održavaju brojni mediji (tisak, radio, TV, film, web-mreža) i svi smo u njima utopljeni, davimo se u njima kao i žrtve tsunamija. Napokon, tu je i neodoljiva *moda*, koja je prije kraljevala u ženskom svijetu, a danas kraljuje i u muškome, naročito među mladima.

Uz časne iznimke većina se ljudi nastoji sasvim prilagoditi svojoj sredini, okolini i okruženju. Inače nisu moderni i suvremeni. Ono što je originalno u čovjeku dolazeći iz njegove nutrine prilagodbom se želi prikloniti vanjskim faktorima (situacija, snalaženje), tako da je naše ponašanje uglavnom plod miješanih činbenika, koji na nas djeluju što svjesno što podsvjesno. Obično se čovjek drugačije ponaša kad je sam nego kad je u gomili i masi (psihologija masa!). Ponašanje je plod interakcije nasljeđa i okoline (nature + nurture). Ne treba precjenjivati ni biološko nasljeđe (nativizam) ni moć okolja (empirizam). Oboje su istodobno na djelu.¹³

Premda se ljudsko ponašanje ne da nikad objasniti do kraja niti sapeti u matematičke formule, to su ipak pokušali učiniti neki psiholozi i etolozi. Evo formule francuskog psihologa M. Reuchlina: $R = f(P, S)$, gdje R znači ponašanje, f funkcija, P osobnost i S sredina. Dakle: ponašanje je funkcija urođenih činbenika (personalité) i vanjskih okolnosti.¹⁴ Psiholog i etolog Kurt Lewin obdario nas je još obširnijim obrazcom: $B = f P(S, A) t$, u kojemu B predstavlja ponašanje (behavior), f funkciju, P ponašanje osobe, njezine samosvijesti (S) i ambijenta u kojemu živi (A) u jednom određenom vremenu (t).¹⁵

Dakako, moguće su i drugačije formulacije ponašanja, a ove dvije smo naveli kao primjerak. Formula zavisi o aspektu s kojega se promatra pojava ponašanja. Na taj način svako formuliranje označuje i neko ograničenje. Ljudski život i ponašanje ne dadu se zarobiti ni u kakve kalupe.

¹³ Ph. G. Zimbardo, F. L. Ruch, *Psychology of Life*, 9. izd. Scott, Dallas, 1975., str. 564.

¹⁴ M. Reuchlin, *Les méthodes en psychologie*, Ed. 4. PUF, Paris, 1976., str. 36.

¹⁵ K. Lewin, *Teoria dinamica della personalità*, Giunti, Firenze, 1968., I. pogl.

Sažimljući dosad rečeno, kao glavne funkcije ponašanja možemo navesti: spoznajnu, obranbenu, prilagodbenu, komunikativnu, koristonosnu i vrijednosnu.

INDIKATIVNOST PONAŠANJA

U predhodnom poglavlju iztraživali smo nutrinu i dubinu ljudskoga ponašanja. U ovom ćemo pak odlomku otkrivati vanjski pristup tim mračnim dubinama. Stvarnost ponašanja ćemo promatrati izvana, fenomenološkim putem. Potražiti ćemo indicije i tragove što nam nagovješćuju enigmu ponašanja, a to je moguće jer su faktori i indikatori ponašanja psihosomatske naravi.

Što su to *indiciji*? Indicij (bolje nego indicija) jest neka vidljiva stvarnost koja ukazuje na koju drugu što je manje vidljiva ili uobće nevidljiva. On igra ulogu *znaka* koji je, kako znamo iz semiotike, pokazatelj ili ukazatelj jedne manje očevidne i pristupačne zbilje. To je znak koji nam nešto govori (latinski *in-dicere*, ukazivati) ako smo sposobni razumjeti. (Primjerice, takav je brojčani prikaz, statistika, ekonomskoga stanja neke zajednice).

Indicij je i onakvo znamenje kakvo služi kao uputa, putokaz i naznaka kako ćemo doći do nepoznatog cilja. On je nagovještaj nečega što istom tražimo. Simptom je stvarnosti što se još uvijek skriva u tami i mračnim ponorima psihe. Pruža nam uvid u dublje slojeve (ne)po-javnoga i neznanoga. Indicij je dakle vidovnjak koji vidi i pogađa ono što je još maglovito i vlada se kao pseto na tragu za plijenom.

Indikativnost objekta jest mogućnost biti otkriven i spoznat, jer u sebi nosi šansu znakovitosti. Ona je etološko blago koje se nudi inteligentnom tražitelju, blago sakriveno u njedrima podsvijesti. Indiciranje je čin upućivanja prema nekoj zbilji što se krije u pozadini znaka (tek poslije je dobilo značenje "stavljanja na indeks"). Indikacija je sama činjenica uspjelog traganja.

Već je sv. Augustin podijelio svijet na: 1. stvarnost i 2. na njezin odraz u ljudskom duhu (res + signum). Srednjovjekovni filozofi su takvo gledanje svijeta tumačili izrekom "Stat aliquid pro aliquo" (nešto stoji namjesto nečega). Takvo je označavanje *significatio* i referencija na nenazočno. Indikatorima zovemo znakove raspoznavanja određenog ljudskog ponašanja.

Kako ćemo, konkretno, iz oblika ponašanja moći zaključiti na njegov sadržaj? Preko kojih indicija i znakova? Kao prvi uvjet

uspjeha moramo steći znanje je li vanjsko ponašanje subjekta uistinu slobodno ili samo hinjeno? Vršiti li se pod prisilom ili čijim pritiskom? Imamo li pred sobom narcisa, farizeja, himbenika, policajca, zatočenika ili utamničenika? Je li ponašatelj varalica, mitoman, zlikovac ili žrtva neznanja? Izkrenost i sloboda su neobhodni uvjet istinite spoznaje ponašanja.

Još moramo upozoriti i na uzročno-posljedičnu ulogu već spomenutih simptoma u prošlom poglavlju kad smo govorili o vrelima i faktorima ponašanja. Među njima vlada dijalektički odnos. Etološki faktori imaju dva lica, jedno uzročno koje proizvodi ponašanje i drugo vanjsko-posljedično, iz kojega se možemo dovinuti oznakama očekivanog i budućeg ponašanja. Zbog toga tvorbeni činbenici mogu biti i proročke indikacije.

Garancija izpravne indikacije je također i duševno *zdravlje* subjekta. Teži tjelesni bolesnik nije u stanju poželjnog vladanja svojim udovima. Duševni bolesnik nije sposoban za spoznaju i izricanje pune istine. On obično i nije odgovoran za svoje vladanje. Tek izpravna medicinska dijagnoza omogućuje uvid u bolesnikovo ponašanje.

I već spomenute činjenice *dobi i spolnosti* jasni su indikatori vladanja. Kad znamo da je dojenče sklono plaču, da je dijete podložno fabuliranju i oponašanju, zoran prkosu, mladić/ djevojka slobodarstvu, zreli ljudi stvaranju, a starci zaboravljanju i vraćanju u djetinjstvo, možemo pravilno razumjeti njihovo vladanje. Znamo da i spolnost nameće ljudima svoje kalupe ponašanja. Već od najranijeg djetinjstva uče se stereotipovi spolnog vladanja. Muškost i ženskost su biološke i kulturne tekovine. Perverzni tipovi teško mogu zatamiti ili sakriti svoje bolesne sklonosti.¹⁶

Tjelesna i duševna *zrelost* upućuju na smireno, trijezno, razborito, normalno i stabilno ponašanje. Nezreli ljudi i reagiraju i djeluju kao zarobljenici svojih nedozrelih osobina. Gestikulacija, mimika, smijeh, plač, tikovi, hodanje, hranjenje i odijevanje vrlo jasno karakteriziraju osobno držanje svog izvoditelja. Ako se netko daje zarobiti opijatima, drogama, alkoholom, igrama na sreću, pušenjem, bludom ili bilo kojom strašću, ne može nikako sakriti

¹⁶ A. E. Beroin, S. L. Garfield, *Psychotherapy and behavior change*, Wiley, N. York, 1971; Phil Evans, *Motivation*, Methuen, London, 1975; B. Reich, C. Adcock, *Values, Attitudes and Behaviour Change*, Methuen, London, 1976; X. Seron i dr., *La modification du comportement*, Dessat, Bruxelles, 1977; N. Cheshire, ed. *Self, Symptoms and Psychotherapy*, Wiley, Chichester, 1987

slabe točke u svom vladanju. Svaka se *ovisnost* odrazuje i na simptomatiku riječi, djela, pokreta i navada.

Temperament ili ćud značajan je indicij ljudskog ponašanja. Lako je predvidjeti kako će jedan sangvinik reagirati pred zaprekom, uvredom ili nekim problemom, a kako kolerik, melankolik i flegmatik. Zagonetka se javlja tek onda kad imamo posla ne sa ćudi, nego sa ćudljivosti. Takvu sfingu može razkrinkati i riješiti jedino dosljedni ćovjek-karakter. Samo se kod karakterne osobe može sa sigurnošću predkazati određeno vladanje.

Sličnu pomoć u indikaciji ponašanja pružaju nam i *osobni ideali* i filozofija života nekog djelatnika. Oni nam kazuju ćemu pojedinac stremi, što su za njega životni ciljevi i kako se nositi s teškoćama koje mu stoje na putu. Nije teško pogoditi kako će se u zadanom izazovu ponašati jedan pragmatist, jedan hedonist, jedan utilitarist ili neki komodnjak ćije je geslo "lascia-me-stare". Jedan religiozan ćovjek dobro znade kako mu se je vladati kod kulturnih obreda, kod kulturnih dvojbi ili kod ćudorednih alternativa.

Socijalna pripadnost subjekta također regulira njegovo ponašanje. Klasni, sindikalni, profesionalni, nacionalni i klanski interesi guraju u odgovarajući naćin ponašanja ("Kud svi Turci, tu i mali Mujo!"). Kako svi ljudi uzimaju na sebe neku društvenu ulogu - upravnu, izvršnu, podložnićku, braćnu, roditeljsku, pedagoćku, privrednićku, radnu (a valja priznati: i trutovsku) - moraju se držati pravila vladanja koje traži uloga. Neki se, doduše, pri tome vladaju kao da glume u kazalištu ili na filmu. Ako netko još pripada formalnim i autoritarnim udruženjima ili režimskim klikama, vežu ga verige poredka.

I dnevne klimatske (ne)prilike mogu utjecati na ćovjekovo razpoloženje i ponašanje. Na njih su posebno osjetljivi *meteoropati*, ovisnici o vremenu. Stoga su u posljednje doba mediji počeli donositi svakodnevna izvješća biometeoroloćkog sadržaja. No to je dvosjekli mać, jer ta izvješća s jedne strane konstatiraju, tumaće, upozoruju i prognoziraju vrijeme, ali s druge strane unaprijed impresioniraju i onerazpoložuju sugestibilne osobe. Pućka mudrost dobro znade što to znaći "ustati na lijevu nogu".

Tjelesne (npr. invalidnost, sakatost, uzetost) i duševne *anomalije* svih mogućih vrsta, pogotovo ako su trajne, bacaju bolesnika iz ravnoteže, pa se ne može kontrolirati. Sve abnormalnosti uzrokuju strukturalne poremećaje ponašanja te im psihijatrija i uobće psihoterapija jedva mogu pomoći. Vanjski patogeni simptomi ponašanja takvih bolesnika signal su koji upućuje na njihove

eventualne reakcije. U njihovu liječenju valja uzeti u obzir i pojave prijenosa (transfer i protutransfer) i racionalizacije, sublimacije i regresije te upotrebu psihofarmaka.

Nehotične pogriješke u vladanju i govoru, sa stručnim nazivom *lapsus* ili omaška, nisu rijedkost i one su neka vrsta p(r)okazatelja ili izdajice podsvjesno neželjena ponašanja. Tako su poznate omaške sjećanja (*lapsus memoriae*), govora (l. *linguae*) i pera (l. *calami*). Njima je sličan i defekt nehlotičnog zaboravljanja (amnezija).

Postoji i jedna vrsta ponašanja koja je zapravo *oponašanje* (mimesis, imitatio). Oponašanje nije autogeno, već heterogeno vladanje. Događa se ne kao izvorno i autentično nego kao imitacija tuđega ponašanja. Motivacija mu je raznolika, najčešće uključenost u većinu i strah da se ne bude staromodan te pomodarstvo. Stoga vole "majmunisati" negoli slijediti zov vlastite osobnosti. Šuplje glave vole oponašati Zvijezde, i one na nebu (astrologija, horoskopi) i one na zemlji (staromanija) pa se ponašaju i odijevaju poput svojih idola na sceni. Snobovsko i filistarsko oponašanje (kako bi kazao Matoš) vodi u farizejstvo, mimikriju i namještenost. Rijedki su samostalci koji oponašaju doista istinske uzore i žive po primjeru svetaca i heroja.

Kolektivno ponašanje i oponašanje često poprma oblike stereotipova, tj. ujednačenog vladanja, odnosno zajedničkih etoloških tipova. Pri stvaranju stereotipova obično se sebi i svojim daju pozitivne uloge, a one druge se sotonizira i predbacuju im se negativna obilježja. Tako se Englezima pripisuje pragmatičnost, Škotima škrtost, Židovima pohlepnost, crncima lijenost, Amerikancima površnost, Nijemcima ozbiljnost, Talijanima neozbiljnost i sl. Na taj se način vrši diskriminacija i animoznost među rasama i narodima.

Ničije ponašanje nije savršeno, ni kod pojedinaca ni kod zajednica, pogotovo ne kod onih koji su izloženi nedaćama bolesti te zaprekama sredine i biotopa. Stoga nastaju poremećaji u vladanju (*Verhaltenstörung*) s kojima se ne smijemo miriti pa ih valja mijenjati u cilju njihova *popravka* ili terapije (*Verhaltensmodifikation*, *Verhaltenstherapie*). Tu se javlja ključno pitanje: kako mijenjati ponašanje na bolje? Treba li mijenjati "biti", tj. srž samog djelatnika ili jedino njegovu djelatnost? Popravljati subjekta ili simptome? Je li zaista moguće popravit nečiju narav ili osobnost? Mnogi etolozi u to sumnjaju. Ono što je bitno to je stalno i nepromjenljivo. Zastupnici transakcijske analize (E. Berne, Th. Harris) misle da je suština osobe nedodirljiva i u sebi dobra pa kažu: "I am OK, you are Ok..." itd. Ako smo svi Ok, odakle promašaji, nevaljalštine i pogreške u našem vladanju?

“U samom ponašanju”, odgovaraju transakcionisti. Treba mijenjati i popravljati djelovanje kao takvo. To znači: valja ustanoviti modifikanda, tj. objekt ponašanja, ono što nije u redu. Zatim potražiti modifikanta, znalca i stručnjaka za modifikaciju ponašanja te najzad upotrebiti prikladne metode i sredstva modifikacije. Tko su u popravljanju ponašanja modifikanti? Najprije obitelj, zatim psihoterapeuti ili etoterapeuti, potom savjetnici (counseling) te psihoanaliza sa psihoterapijom. Nije lako sam sebe usavršavati. Teško je naći modifikanda koji bi bio sam svoj modifikant (kao u samoodgoju).

Modifikand nije samo pojedinac niti pojedinac sam može uspjeti bez tuđe pomoći. Skupa s njime se mora mijenjati i njegova okolina (Umwelt, milieu), obitelj u kojoj se odgaja, ustanova u kojoj se liječi, suradnici s kojima radi, cijeli sociotop. Inače od stimulatora mogu nastati blokatori poboljšanja. Metode i sredstva preodgoja također su od goleme važnosti. Poznate su teorije kondicioniranja, desenzibilacije, izazivanja odbojnosti prema lošim navikama te neke specijalne vježbe i tehnike modifikacije.¹⁷

Priželjkujući korekciju svog ponašanja, mnogi slabici čekaju zgodnu prigodu (koju će oklijevaći rijedko kada dočekati), tuđu pomoć bez vlastita truda i povoljan vjetar u krmu. Za takve sivce i pasivce dr. Dubravka Miljković ima pametan savjet: “Ne čekaj vjetar, uzmi vesla u svoje ruke!”¹⁸

BEHAVIORIZAM

Među modernim etološkim strujanjima iztiče se jedno koje je zavrijedilo poseban spomen. To je behaviorizam. Ime je dobilo po engleskoj imenici behaviour (ili u američkom žargonu behavior). Riječ se izgovara kao biheviior, a sustavno izlaganje o ponašanju kao biheviiorizam, ali je u duhu hrvatskog jezika bolje pisati behaviorizam.¹⁹

Polazna točka behaviorizma jest odbacivanje metoda introspekcije i služenje “znanstvenijom” metodom vanjskog promatranja, opažanja empirijskih činjenica i pokusa na životinjama. Jedini kriterij

¹⁷ J. Cottraux, *Les thérapies comportementales*. Masson, Paris, 1989.

¹⁸ *Dijalog*, br. 3, g. 2000., str. 40.

¹⁹ Hrvatski piše strane apelative u originalnom pravopisu, a kod njihova izgovaranja služi se originalnim izgovorom.

proučavanja ponašanja jest objektivno, očigledno observiranje, mjerenje, testiranje i opisivanje, a ne subjektivni samozor. On uzima u obzir jedino vanjske utjecaje sredine (stimulus) na subjekt proučavanja i njegov odgovor (response) na te podražaje. Behaviorizam ide za uklanjanjem subjekta iz psihologije i etologije. Stoga je behavioristička etologija psihologija bez duše.²⁰ Glavni bi uvjetnik ponašanja bio vanjski nadražaj i reakcija organizma na nj. Ponašanje je plod okolišne stimulacije.

Zbog toga su behavioristi kao obrazac vladanja postavili shemu $B = S + R$, koja znači da ljudsko ponašanje zavisi izključivo od jačine stimulacije (S) i odgovora na nju (R). U prvi čas su bili zaboravili da između S i R stoji nešto treće, neki subjekt koji prima podražaje i na njih odgovara, a to je organizam (O). Ako je u sredini praznina, odgovor je nula. Poslije tuđih kritika i pomnijeg izučavanja uvidjeli su da ako nema O, nema tko pružiti odgovor. Stoga su u staru formulu ubacili O i dobili simbole S-O-R.

Sa željom da vrše promjene u ponašanju, tj. da ga poboljšaju, behavioristi su se počeli služiti kondicioniranim (operantnim) elementima utjecaja na ponašanje, pa su postavili obrazac $R = f(S, O, C)$, iz kojega vidimo da je konačni odgovor organizma, dakle ponašanje, funkcija vanjskog podražaja (S), samog organizma (O) i uvjetovanosti (C), kojoj je organizam izložen. Uvjetovanost stvaraju sami mutanti pomoću pozitivnog ili negativnog pojačanja (reinforcement) te učinak i posljedica (consequence).

Kako je vidljivo, u behaviorizmu prevladava pretjerani objektivizam s ignoriranjem subjekta ponašanja. Tu je čovjek pretvoren u stroj, pa je na mjestu pitanje: kako se čovjek kao živo biće i osoba može ponašati poput stroja? Ako su se behavioristi bacili na kondicioniranje ponašanja, zar to ne miriše manipulacijom čovjeka kao razumne i slobodne osobe? Istina, tehnika se behaviorizma uklapa u ovo naše moderno doba u kojem vlada kibernetika, ali zar je čovjekovo biće samo "crna kutija" ili neka prazna vreća u koju ubacujemo "input" da bi zatim iz nje iztresli "output", tj. otpad? Gdje je nestao čovjek?!

Predhodnik behaviorizma bio je ruski psiholog Pavlov, poznat po svojim pokusima na psima. U SAD-u je njegove ideje presadio američki psiholog J. B. Watson, također experimentator na životinjama. Tamo su ga svojim pozitivizmom nadmašili P. Bloomfield i B. F. Skinner. I sam naslov poznate Skinnerove knjige

²⁰ Ž. Bezić, *Visine, dubine, štrine*, CuS, Split, 2001.

Onkraj slobode i dostojanstva dokazuje da je u behaviorizmu čovjek prestao biti vrijedan ikakva poštovanja.²¹

Srećom su s vremenom behavioristi ublažili svoje prve hipoteze, a njihovi oponenti opet vratili čovjeka u središte psihologije i etologije (Allport, Maslow, Rogers, Fromm i drugi). Čovjek je, doduše, vladar sebe i svoga ponašanja, ali ne i cijeloga svijeta.²²

HUMAN BEHAVIOUR

Summary

All that is living has its typical behaviour (from behave, Croatian ponašanje, vladanje), namely a peculiar manner of being and acting. The science of behavior is ethology. Human ethology has two principal causes and motivations of conduct – biological and psychological one. Biological or genetic are shared with other living beings, and psychological one is properly human. In addition to sensitive and emotive our behavior is rationally motivated and does depend also on human purposes, character, education and environment. It is a fruit of interaction of nature and nurture. Among other ethological theories behaviourism too is compelled to confess this truth.

Key words: behaviour, ethology factors, motivation, typology, abnormality, therapy, behaviourism.

Dopunska literatura:

- W. F. Angermeier, *Kontrolle des Verhaltens*, Springer, Berlin, 1972.
A. L. Bandura, *Social learning theory*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1977.

²¹ B. F. Skinner, *Beyond Freedom and Dignity*, Knof, New York, 1971.

²² J. B. Watson, *Psychology from the standpoint of a behaviorist*, Lippincot, Philadelphia; B. F. Skinner, *The Behavior of Organisms*. Appleton, N.York, 1938; P. Naville, *La psychologie du comportement*, Ed. 2. Gallimard, Paris 1967; B. F. Skinner, *About behaviorism*. Knof, N. York, 1974; Isti, *Reflexions on behaviorism and society*. B. C. Etzel i dr., *New Developments in behavioral Research*, Wiley, Chichester, 1977; N. S. Endler, *Personality and the Behavioral Disorders*, 2. ed. Wiley, Chichester, 1984.

- E. Berscheid, E. H. Walster, *Interpersonal attraction*, 2. izd. Addison, London, 1978.
- T. Blass, *Personality Variables in Social Behavior*, Wiley, Chichester, 1977.
- F. J. Bruno, *Behavior and Life*, Wiley, Chichester, 1980.
- P. Chauchard, *Biologie et Morale*, Mame, Paris, 1959.
- A. Combs i dr., *Individual Behavior*, 2. ed. Harper, N. York, 1959.
- G. Comstock, ed., *Communication and Behavior*, Academic Press, Orlando, 1986.
- G. Davey, ed., *Human Operant Conditioning Behavior Modification*, Wiley, Chichester, 1987.
- H. Ernst, *Psychotrends*, Piper, München, 1996.
- B. C. Etzel, ed., *New Developments in Behavior Research*, Wiley, Chichester, 1977.
- I. Furlan, *Čovjekov psihički razvoj*, Školska knjiga, Zagreb, 1981.
- B. Gracian, *Izvor mudrosti ili pravila za život*, Bronić, Zagreb, 1943.
- A. H. Halsey, ed., *Heredity & Environment*, Methuen, London, 1977.
- D. O. Hebb, *The Organization of Behavior*, Wiley, New York, 1949.
- M. Hersen, *Behavior Therapy with Children and Adolescents*, Wiley, Chichester, 1986.
- P. Kaestenbaum, *The New Image of the Person*, Greenwood, London, 1978.
- H. Keupp, *Psychologisches Handeln in der Risikogesellschaft*, München, 1994.
- J. Lamprecht, *Verhalten*, Herder, Freiburg, 1972.
- M. Merlau-Ponty, *Struktura ponašanja*, Nolit, Beograd, 1984.
- R. Serpell, *Culture's Influence on Behaviour*, Methuen, London, 1978.
- A. Trstenjak, *Među ljudima. Iz psihologije međuljudskih odnosa*, UPT, Đakovo, 1987.